

Η ιδέα και η πράξη της αποανάπτυξης στη σημερινή οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική κρίση

Δρ. Αρτέμης Μ. Αθανασάκης

M.Sc., M.Ed., M.R.D.

Καθηγητής Φυσικών και Περιβαλλοντικών Επιστημών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η σύγχρονη οικολογική σκέψη και πράξη αρνείται την πραγματικότητα της αλόγιστης ποσοτικής παραγωγικο-καταναλωτικής διαδικασίας, καθώς και την καπιταλιστική λογική της κυριαρχίας πάνω στο φυσικό περιβάλλον, στους πόρους του και στα ανθρώπινα, και μη, όντα του. Στην οικο-περιβαλλοντική αυτή προβληματική, η πολιτική αυτονομία, ως συνειδητή, έστω και οραματική, αυτο-οργάνωση της κοινωνίας, κατέχει περίοπτη θέση, καταλήγοντας στην άμεση δημοκρατία. Ωστόσο, ταυτόχρονα με την πολιτική αυτονομία λειτουργεί και η προσωπική αυτονομία, η οποία σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής, ευνοεί τις αρχές της αυτοδιαχείρισης του παραγωγικο-εργασιακού χώρου και όπως αυτές επιδιώκουν -έστω και ουτοπικά- την ανακατανομή του πλούτου, ιδιαίτερα, στους αναπτυσσόμενους φτωχούς πληθυσμούς των χωρών του τρίτου, αλλά και του ανεπτυγμένου κόσμου. Έτσι, δεν είναι καθόλου ανέφικτο, αναφέρει ο Marray Bookchin (2003) «να σχηματιστεί μια οικολογική κοινωνία, από ένα σύνολο μικρών δήμων, που θα συγκροτούσαν μια "κοινότητα κοινοτήτων", ενταγμένη, αρμονικά, στο φυσικά τους οικοσυστήματα». Βεβαίως φαντάζει, ως ουτοπική, η αναζήτηση της λύσης όλων των προβλημάτων, στη λειτουργία της τοπικής δημοκρατίας. Όμως η ανακίνησή της στις μέρες μας, είναι εξαιρετικά επίκαιρη, επειδή η άμεση τοπική δημοκρατία συνιστά μορφή της ήπιας αποανάπτυξης, αλλά και της πολιτικής και προσωπικής αυτονομίας. Οι παραπάνω ιδέες, αντιλήψεις και θέσεις γίνονται επίκαιρες στη σημερινή οικονομική κρίση, με τη διαμόρφωση νέων συμπεριφορών και συνθηκών, που μπορούν να οδηγήσουν σε έναν νέο τρόπο ζωής, ο οποίος με τις αξίες του, αφορά και τις θεματικές ενότητες και τις μεθοδεύσεις των προγραμμάτων περιβαλλοντικής αγωγής και εκπαίδευσης.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: αποανάπτυξη, πολιτική οικονομία, πολιτική αυτονομία

Η σύγχρονη οικολογική σκέψη και πράξη αρνείται την πραγματικότητα της αλόγιστης ποσοτικής παραγωγικο-καταναλωτικής διαδικασίας, καθώς και την καπιταλιστική λογική της κυριαρχίας πάνω στο φυσικό περιβάλλον, στους πόρους του και στα ανθρώπινα, και μη, όντα του.

Στην οικο-περιβαλλοντική αυτή προβληματική, η πολιτική αυτονομία, ως συνειδητή, έστω και οραματική, αυτο-οργάνωση της κοινωνίας, κατέχει περίοπτη θέση, καταλήγοντας στην άμεση δημοκρατία.

Ωστόσο, ταυτόχρονα με την πολιτική αυτονομία λειτουργεί και η προσωπική αυτονομία, η οποία σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής, ευνοεί τις αρχές της αυτοδιαχείρισης του παραγωγικο-εργασιακού χώρου και όπως αυτές επιδιώκουν -έστω και ουτοπικά- την ανακατανομή του πλούτου, ιδιαίτερα, στους αναπτυσσόμενους φτωχούς πληθυσμούς των χωρών του τρίτου, αλλά και του ανεπτυγμένου κόσμου.

Έτσι, δεν είναι καθόλου ανέφικτο, αναφέρει ο Marray Bookchin (2003) «να σχηματιστεί μια οικολογική κοινωνία, από ένα σύνολο μικρών δήμων, που θα συγκροτούσαν μια "κοινότητα κοινοτήτων", ενταγμένη, αρμονικά, στο φυσικά τους οικοσυστήματα».

«Γιατί έτσι θα είχαμε συγκροτήσεις, κατά κάποιον τρόπο», συνεχίζει ο Bookchin, «"μικρές δημοκρατίες γειτονιάς", που θα ενσωμάτωναν τις διαθέσεις, τις επιθυμίες, τις προσδοκίες, τις δυνατότητες και τις δράσεις πολιτών, μικρών τοπικών κοινωνιών, και όπως αυτές εκδηλώνονται στη ζωντανή τους καθημερινότητα και πραγματικότητα».

Βεβαίως φαντάζει, ως ουτοπική, η αναζήτηση της λύσης όλων των προβλημάτων, στη λειτουργία της τοπικής δημοκρατίας. Όμως η ανακίνησή της στις μέρες μας, είναι εξαιρετικά επίκαιρη, επειδή η άμεση τοπική δημοκρατία συνιστά μορφή της ήπιας αποανάπτυξης, αλλά και της πολιτικής και προσωπικής αυτονομίας (Καράμπελας 2011, Bookchin 1990).

Ακόμη οι αρνητές της αποαναπτυξιακής ιδέας θεωρούν ότι η έξοδος από το αναπτυξιακό μοντέλο συνεχούς συσσώρευσης αγαθών θα μειώσει το επίπεδο ποιότητας ζωής. Ωστόσο ο Serge Latouche, πρόδρομος και στοχαστής της αποανάπτυξης, ισχυρίζεται ότι το επίπεδο ζωής που θα προκύψει, αποαναπτυξιακά, δεν θα είναι χειρότερο του σημερινού, γιατί αυτό προϋποθέτει την αλλαγή των κριτηρίων που καθορίζουν το επίπεδο ζωής και τα φυσικά όρια της ανάπτυξης (Latouche 2005). Γιατί στην καπιταλιστική δύση, αλλά και στον πρώην υπαρκτό σοσιαλισμό, η βιομηχανοποίηση συσσώρευσε αγαθά που "έπρεπε να καταναλωθούν" για να "παραχθούν ξανά". Το γεγονός αυτό προκάλεσε σοβαρή ρύπανση του περιβάλλοντος και υπερανάληψη των πολύτιμων φυσικών πόρων, χωρίς δυνατότητα αναπαραγωγής τους, κατεύθυνση φθοράς και καταστροφής που χρειάζεται να μεταβληθεί, αν επιθυμούμε να διατηρήσουμε τη ζωή -ανθρώπινη και μη- στον πλανήτη μας. Η αποανάπτυξη συνεπώς, δηλαδή η κάλυψη των βασικών και απαραίτητων αναγκών, αποτελεί μια νέα οικο-αναπτυξιακή πορεία, που λαβαίνει υπόψη της τα φυσικά όρια της ανάπτυξης, χωρίς να αρνείται τις τεχνολογικές εφαρμογές που βελτιώνουν το επίπεδο ζωής, αρκεί αυτές να χρησιμοποιούν υλικά και μέσα που ρυπαίνουν λιγότερο, διαρκούν περισσότερο και καταναλώνουν λιγότερη ενέργεια.

Πέρα όμως από τις παραπάνω αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, η αποανάπτυξη, σαν μια μακρόπνοη κοινωνικο-πολιτική διαδικασία, μας καλεί να απεγκλωβιστούμε από τις κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες δεν επιτρέπουν μια, αληθινά, ευτυχισμένη ζωή, σε επίπεδο

υγείας, παιδείας, ελευθερίας, εργασίας και αναψυχής, αλλά να θεμελιώσουμε κοινωνικές σχέσεις γνήσιας και ολοκληρωμένης ζωής. Αλλά και θεσμούς δημοκρατικούς, στους οποίους η λιτότητα, η μείωση της κατανάλωσης και η χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας θα προσανατολίζουν τις επιλογές μας, χωρίς να πληρώνουμε το υψηλότερο τίμημα της καταστροφής του περιβάλλοντος και των φυσικών του πόρων (Athanasakis 2009, Beck 1992, Γιαλκέτσης 2010).

Όλα αυτά ισχύουν αν επιθυμούμε μια κοινωνία, στην οποία οι οικονομικές αξίες δεν θα αποτελούν κορυφαίο σκοπό, αλλά μέσον κατανόησης και εναρμόνισης των κοινωνικο-παραγωγικών σχέσεων, που οδηγεί σε αξιοπρεπή κοινωνική επιβίωση και διαβίωση. Με άλλα λόγια, όπως σημειώνει και ο Latouche (2005), «χρειάζεται μια ουσιαστική αποδόμηση της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης, σε μια οικολογική κοινωνία, στην οποία οι οικονομικές αξίες δεν θα κατέχουν πλέον προνομιακή θέση, αλλά θα θέτουν στο επίκεντρο της ζωής, διαφορετικά νοήματα, σημασίες, ιδέες και αξίες, πέρα από τη δαιμονική υπερκερδωά λογική του παραγωγικο-καταναλωτικού μας συστήματος».

Μια τέτοια επιλογή που δεν θα ανάγει την οικονομία σε υπέρτατο οικονομισμό, δεν θα οδηγεί σε απραξία και στασιμότητα, αλλά μπορεί να σταθεροποιήσει την οικολογική ισορροπία και να προωθήσει την οικονομική ευρωστία (Μαραβέγιας 2010, Mendes 1977).

Αλλά για να υπάρξουν τέτοιες ριζικές αλλαγές σκέψης και συμπεριφοράς απέναντι στη φύση, στην κοινωνία, στην ανάπτυξη και στην πολιτική, χρειάζεται να πραγματοποιηθούν βαθιές αλλαγές, γράφει ο Καστοριάδης, στην ψυχοκοινωνική οργάνωση των δυτικών κοινωνιών, στο σύστημα της παιδείας τους, καθώς και στη στάση τους απέναντι στη ζωή, απομυθοποιώντας το πρότυπο που εννοεί ότι το "περισσότερο" είναι πάντοτε και "καλύτερο", χαράσσοντας όρια στην απεριόριστη επέκταση της παραγωγικο-καταναλωτικής διαδικασίας, την οποίαν κινεί η αχαλίνωτη επιδίωξη του κέρδους (Καστοριάδης 1996, Castoriadis 2005).

Διαφορετικά, αν οι οικονομικές αξίες κατέχουν κεντρική θέση στο κοινωνικό γίγνεσθαι, τότε, αυτές, είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην πολιτική διαφθορά, στην κοινωνική περιθωριοποίηση, στην ψυχολογική ρομποτοποίηση, στην περιβαλλοντική καταστροφή, στην πολιτισμική υποβάθμιση και στην ηθική εξαθλίωση των σύγχρονων ανθρώπινων κοινωνιών (Athanasakis 2009, Latouche 2005).

Γιατί, όπως αναφέρει ο Candido Mendes (1977), στο βιβλίο του: Ο μύθος της ανάπτυξης: «Ο δυτικός κόσμος δεν θεωρεί, πλέον, ότι η ευτυχία της ανθρωπότητας βρίσκεται στην ετήσια αύξηση του επιπέδου κατανάλωσης, επειδή, σήμερα, δεν προσδοκά τίποτα παραπάνω, παρά μόνο, τότε θα αποκτήσει -επιτέλους- τηλεόραση υψηλής ευκρίνειας».

Τέτοιου είδους προσδοκίες, αλλά και άλλες παρεμφερείς, έστω και τόσο μικρού αξιακού βάρους, αλλά όμως ανθρώπινες, ενταγμένες στο πλαίσιο της δομής και εξέλιξης της ανθρώπινης ψυχολογίας και φύσης, εμποδίζουν ακόμη τους πολίτες των σημερινών καταναλωτικών κοινωνιών, να κατανοήσουν και να δεχτούν την αναγκαιότητα της αποαναπτυξιακής διαδικασίας, η οποία, λειτουργούσα θεραπευτικά για την απεξάρτηση της καταναλωτικής μανίας, μπορεί, ως ιδεολογία, αντίληψη, στάση, συμπεριφορά και προοπτική να απεγκλωβίσει την ανθρώπινη ζωή από τη σημερινή πολιτική, οικονομική, περιβαλλοντική και ηθική κρίση, απελευθερώνοντας και ενισχύοντας ανθρώπινες συμμετοχές, δημιουργικές ικανότητες, και δράσεις κυρίως εθελοντικού και ανθρωπιστικού χαρακτήρα.

Γιατί έτσι μπορούμε μέσα από την ανακάλυψη των νέων αυτών εθελοντικών δυνατοτήτων και δράσεων των πολιτών, που διαμορφώνει, ιδεολογικά, η αποαναπτυξιακή διαδικασία, να ανακαλύψουμε -μέσω μιας νέας αξιακής, κοινωνικής οργάνωσης και λειτουργίας- τον πλούτο των κοινωνικών συμβιωτικών σχέσεων, στις οποίες η ποιότητα ζωής δεν σχετίζεται με την παραγωγή και κατανάλωση άφελων, περιττών ή βλαβερών προϊόντων, παρά με την κάλυψη -λογικά- περιορισμένων και απαραίτητων βασικών αναγκών.

Γι' αυτό πολίτες με τέτοιες επωφελείς δράσεις, ιδιαίτερα σε καιρούς οικονομικής κρίσης, μπορούν να διαμορφώσουν αφιλοκερδείς στάσεις, συμπεριφορές και πρωτοβουλίες αλληλεγγύης και φιλαλληλίας, μορφοποιώντας, έτσι, ένα νέο κοινωνικό πρότυπο, που αντιστρατεύεται τη βία, την παραβατικότητα, το ρατσισμό, την κοινωνική ανομία, την προσφυγή στο αλκοόλ και στα ναρκωτικά και άλλα προβλήματα, τα οποία σχετίζονται στενά με τις υπερκερδώς λογικές της αγοραίας καταναλωτικής ιδεολογίας (Μουζέλης 2011).

Έτσι μπορεί να δημιουργηθεί ένα εθελοντικό - εναλλακτικό - συμμετοχικό κίνημα πολιτών, το οποίο να βοηθά αδύναμα -οικονομικώς- άτομα και ομάδες, που χρήζουν άμεσης κοινωνικής πρόνοιας και προστασίας, και μάλιστα σε εποχές που η οικονομική κρίση έχει συρρικνώσει τις υπηρεσίες του κράτους-πρόνοιας (ό.π.).

Ένα τέτοιο κίνημα, όπως σήμερα εμφανίζεται πραξιακά στη χώρα μας, πέρα από τον κοινωνικό, ανθρωπιστικό και ιδεαλιστικό του χαρακτήρα, μπορεί να μεταβάλλει και τις δομές και τις μορφές της πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής μας κουλτούρας και να οδηγήσει άμεσα σε θεσμικές αλλαγές που βελτιώνουν τη λειτουργία του κοινοβουλευτικού, δημοκρατικού μας πολιτεύματος.

Ύστερα από τις παραπάνω αντιλήψεις, ιδέες, θέσεις και προβληματισμούς, σε σχέση και με τις συνέπειες της ποσοτικής, αλόγιστης ανάπτυξης, που κυρίως οδήγησε στη σημερινή οδυνηρή οικονομική κρίση, είναι φανερό πως οποιαδήποτε μελλοντική οικο-περιβαλλοντική διαχείριση, δεν μπορεί να μην λαβαίνει υπόψη της τις αρχές και λογικές της

αποανάπτυξης, η οποία βεβαίως, δεν εννοείται ως αναχρονιστική και νοσταλγική επιστροφή στη φύση, αλλά ως ανθρώπινη στροφή προς το βασικό, το αναγκαίο και το απαραίτητο, που ίσως μπορεί να προσφέρει ελπίδα στο μαύρο, ζοφερό και σκοτεινό μέλλον του πολιτικού, οικονομικού και παραγωγικού μας συστήματος.

Ωστόσο, σε σχέση με τις παραπάνω αρχές και τις ιδιαίτερες περιβαλλοντικές επιπτώσεις της παρούσας οικονομικής κρίσης στη χώρα μας, η WWF, πρόσφατα, απέστειλε δυο εκτενείς επιστολές στην Ευρωπαϊκή Ένωση στις οποίες επισημαίνει ότι με τα μέτρα προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας, υπονομεύεται ή και ακυρώνεται, η μικρή, έστω πρόοδο που σημειώθηκε στην περιβαλλοντική πολιτική και νομοθεσία της χώρας μας, τα τελευταία χρόνια. Στη συνέχεια, στις επιστολές αυτές, σημειώνεται, ότι, από ερευνητικές καταγραφές, διαπιστώνεται ότι:

1. Έχει αποδυναμωθεί το σύστημα περιβαλλοντικών αδειών για δραστηριότητες και έργα.
2. Πωλείται, χωρίς ιδιαίτερους δεσμευτικούς όρους, η δημόσια γη.
3. Νομιμοποιούνται τα «αυθαίρετα» σε προστατευόμενες περιοχές.
4. Ενισχύεται η χρήση ρυπογόνων καυσίμων.
5. Αποδυναμώνονται ή καταργούνται περιβαλλοντικές δημόσιες υπηρεσίες κ.ά.
- 6.

Γι' αυτό καταλήγουν οι επιστολές («Εν Αιθρία», Φεβρουάριος 2012, Πάτρα), καλείται η Ευρωπαϊκή Ένωση να συνεχίσει τις περιβαλλοντικές δράσεις της, έστω και σε εποχές οικονομικής κρίσης, γιατί αυτές αποτελούν τη βάση στήριξης ανθεκτικών οικονομικών που σέβονται τη φύση, τον άνθρωπο και τις τοπικές κοινωνίες.

Από την άλλη όμως πλευρά, η ενίσχυση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, στη σημερινή οικονομική κρίση, διαμορφώνει νέες συμπεριφορές και συνήθειες, που μπορούν να οδηγήσουν σε έναν νέο τρόπο ζωής, ο οποίος με τις αξίες του, αφορά και τις θεματικές ενότητες και τις μεθοδεύσεις των προγραμμάτων περιβαλλοντικής αγωγής και εκπαίδευσης (Giroux 2003, Boockhin 2003, Managhi 2003).

Έτσι σήμερα, για παράδειγμα, μειώνεται η υπερβολική ή περιττή κατανάλωση πρώτων υλών, οι πολίτες προσαρμόζονται σε λιγότερο δαπανηρές και περισσότερο υγιεινές διατροφικές συνήθειες, περιορίζονται οι άσκοπες μετακινήσεις με την ευρεία χρήση μέσων μαζικής μεταφοράς κ.ά. Ακόμη μειώνεται η σπατάλη κατανάλωσης ενέργειας, όπως η θερμική και η συνακόλουθα περιβαλλοντική ρύπανση, χρησιμοποιούνται οικονομικότερες και καθαρότερες μορφές ενέργειας, με τις μονώσεις και τη χρήση φυσικού αερίου αντί πετρελαίου, ενώ παράλληλα οι παραγωγοί προσαρμόζονται στη ζήτηση νέων συσκευών και τεχνολογιών που εξοικονομούν ενέργεια και προκαλούν λιγότερη επιβάρυνση στο περιβάλλον.

Με άλλα λόγια και η προσέγγιση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης διευκολύνεται από την «υιοθέτηση ενός λιτού τρόπου ζωής» που περιορίζει τη σπατάλη των πολύτιμων

φυσικών πόρων. Τέτοιες πολιτικές και πρακτικές μπορούν να μεταβάλλουν ευνοϊκά τις συνειδήσεις και τις συμπεριφορές των πολιτών της τοπικής και της πλανητικής κοινωνίας, σε μια «κατεύθυνση περιβαλλοντικής αγωγής» που συντελεί στη διαμόρφωση ενός νέου αναπτυξιακού προτύπου (Athanasakis 2009, Μουζέλης 2011).

Οι παραπάνω ιδέες, αναφορές, θέσεις και προτάσεις συνιστούν προκλήσεις που αντλούνται από τη σημερινή οξυμένη κοινωνικοοικονομική κρίση και οι οποίες μπορούν να διερευνηθούν -συστηματικά- μέσω προγραμμάτων περιβαλλοντικής αγωγής και εκπαίδευσης που πρωτίστως επικεντρώνονται στην ανάπτυξη οικο-περιβαλλοντικής συνείδησης, ευθύνης και ήθους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Athanasakis A. (2009). Sustainable Development and Protection of the Environment: Two management strategies not always compatible, *7th Conference of the Balkan Physical Union and Hellenic Physical Society*, Alexandroupolis, September 2009.
- Beck U. (1992). *Risk Society*, London.
- Boockhin M. (1990). *Remarking Society*, Black Rose Press, Montreal.
- Boockhin M. (2003). *Pour un municipalisme libertaire*, Atelier de creation libertaire, Lyon 2003.
- Castoriadis C. (2005). *L'ecologie contre les marchands*, Seuil, Paris.
- Γιαλκέτσης Θ. (2010). Υπάρχει ζωή και έξω από την ανάπτυξη, *Ελευθεροτυπία*, 4 Ιουλίου 2010.
- Giroux H.A. (2003). *Schooling for Democracy: Critical Pedagogy in the Modern Age*, Routledge, London.
- Καράμπελας Γ. (μετάφρ.) (2011). *Καστοριάδης και Λατούς: Στοχαστές της οικολογικής δημοκρατίας και πρόδρομοι της αποανάπτυξης*, Εκδόσεις Συναδέλφων, Αθήνα.
- Καστοριάδης Κ. (1996). *Η φαντασιακή θέσπιση της κοινωνίας*, Ράππας, Αθήνα.
- Latouche S. (2005). *L'Invention del' Economie*, Albin Michel, Paris.
- Managhi A. (2003). *Le projet local*, Mardaga, Sprimont.
- Mendes C. (1977). *Le Mythe du Développement*, Seuil, Paris.
- Μαραβέγιας Ν. (2010). Οικονομική Κρίση και Βιώσιμη Ανάπτυξη, *Ελευθεροτυπία*, 27 Ιουνίου 2010.
- Μουζέλης Ν. (2011). Υπάρχει Χώρος για Αλληλεγγύη; *Το Βήμα*, 18 Δεκεμβρίου 2011.